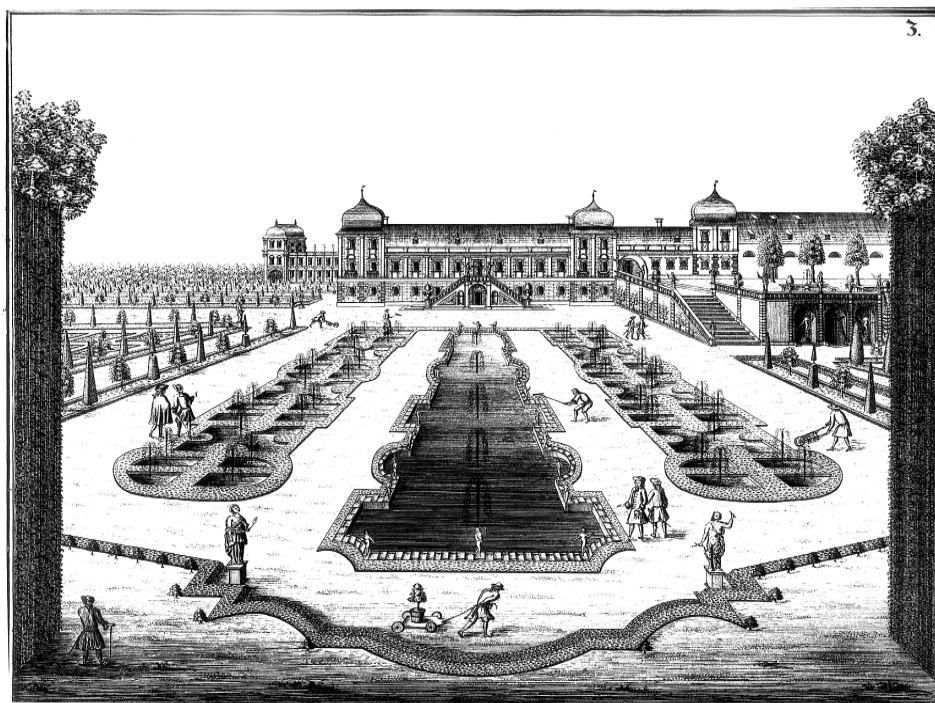

DIANINA LÁZEŇ V PALÁCI PRINCŮ V OSTROVĚ

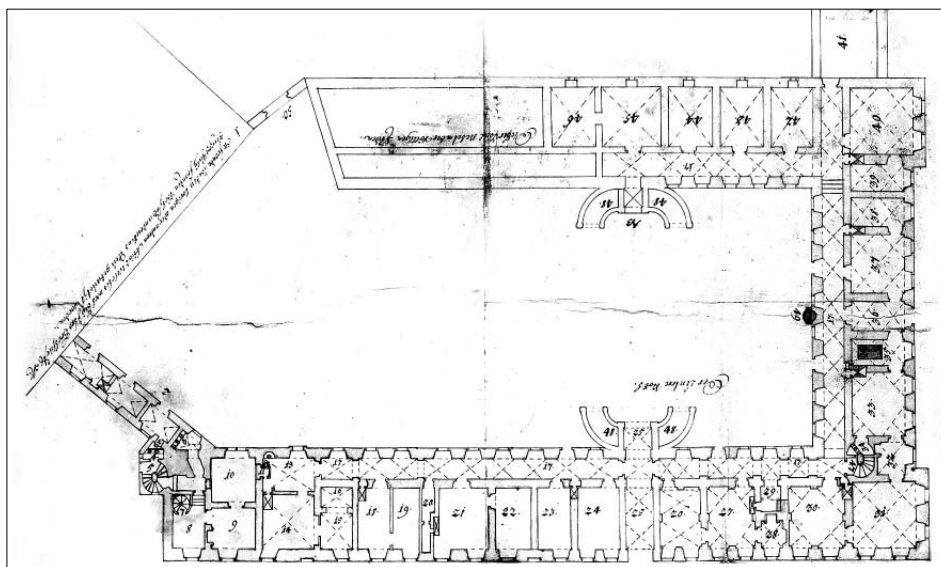
LUBOMÍR ZEMAN

V Ostrově v západních Čechách se nachází dnes neprávem opomíjený, přesto ale velice zajímavý zámecký areál. Skládá se ze starého Šlikovského zámku, předního Lauenburského zámku a do zámeckého parku předstupujícího Bádenského zámku – Paláce princů. S výstavbou zahradního křídla zámku započal vévoda Julius František Sasko-Lauenburský v roce 1685. Jako stavební místo byla vybrána západní část rozlehlého hospodářského dvora zvaného Bílý dvůr. Souběžně se stavbou nového zámku byla nově budována i zámecká zahrada. Náhlou smrtí vévody Julia Františka 30. září 1689 však byly stavby na krátkou dobu zastaveny. Stavební práce se znovu rozeběhly až po sňatku dědičky západočeských lauenburských panství Sibylly Augusty s markrabětem bádenským Ludwigem Wilhelmem. Protože Bádensko bylo tehdy obsazeno a zcela zničeno Francouzi během války o falcké dědictví (tzv. války orleánské) v letech 1688–1697, rozhodl se markrabě Ludwig Wilhelm vybudovat svůj dvůr a rezidenci v Ostrově. Jeho záměrem bylo přiblížit se takovým rezidencím, jako byl zámek ve Versailles. Zřejmě proto také byly fasády nového palácového komplexu v Ostrově provedeny v nápodobě původního loveckého zámku ve Versailles (než jej nechal francouzský král Ludvík XIV. přestavět do stávající monumentální podoby) ve formě iluzivního cihelného zdiva. Nejzřetelnějším znakem bádenské rezidence v Ostrově je Bílá brána, kterou vytvořil kamenický mistr Paul Büttner v letech 1690 až 1695. Do vrcholového frontonu byl osazen alianční znak majitelů panství – vlevo markrabat bádenských a vpravo vévodů sasko-lauenburských, obtočený

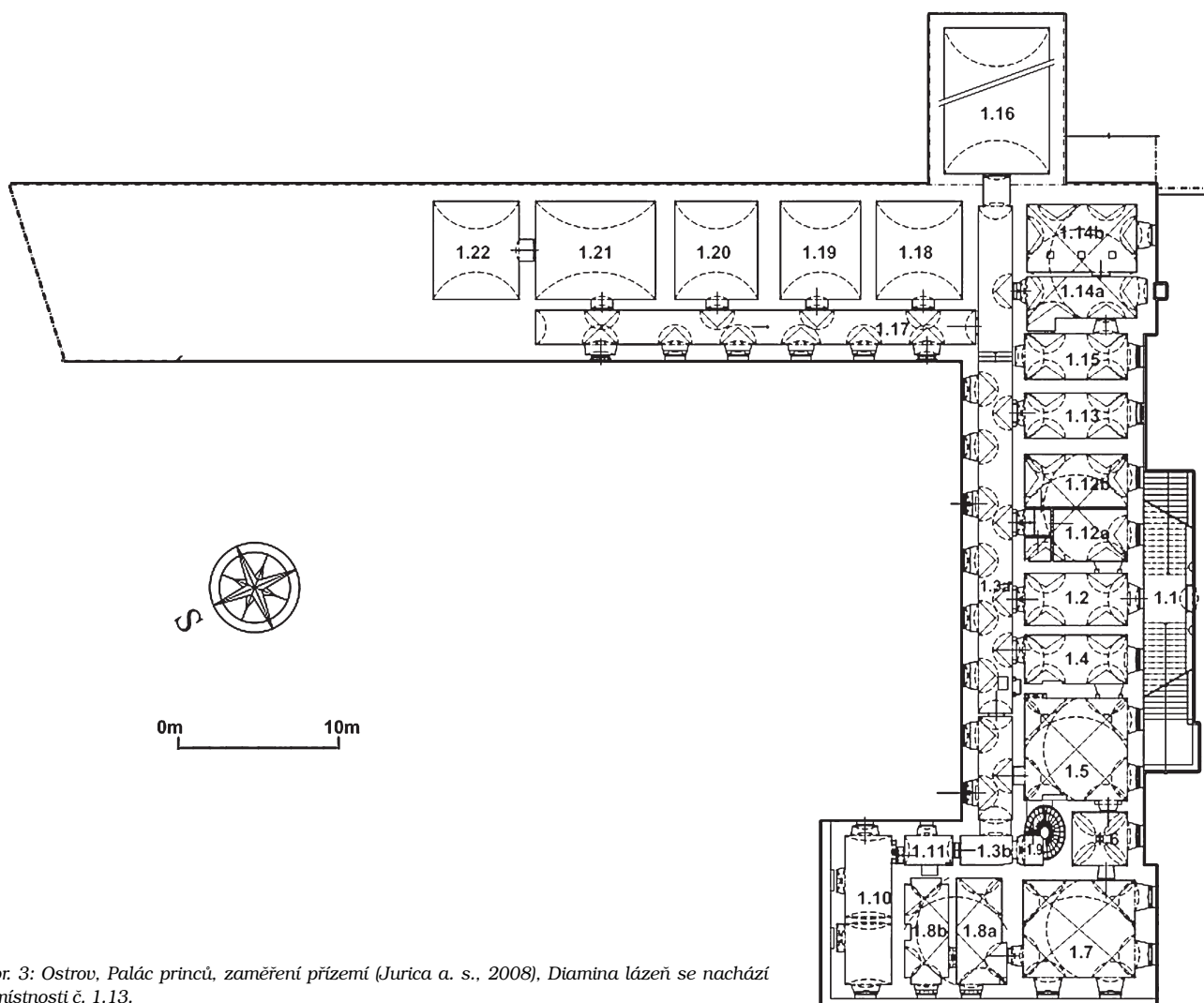
řetězem řádu Zlatého rouna. Honosná brána dnes představuje monumentální vstup do zámeckého parku, původně ale vedla do nádvoří Bílého dvora, kde od roku 1692 znovu pokračovala výstavba nové zámecké budovy. Skládala se ze tří křídel, z čehož dvě byla vystavěna nově. S vlastním Lauenburským zámkem byl Bádenský zámek spojen přízemní chodbou. Vzhledem ke svažitému terénu byl palácový objekt na straně východní jednopodlažní a na stranách jižní a západní dvoupodlažní. Do objektu se vstupovalo z nádvoří po dvojramenných schodištích v západním i východním křídle. Vstup do zámecké zahrady byl situován průchodem v pravém rizalitu západního křídla, právě pod jedním ze schodišťových těles. Nároží křídel byla zakončena

Obr. 1: Ostrov (okres Karlovy Vary), Palác princů, soubor rytin J. M. Sockh 1715 (Generallandesarchiv Karlsruhe HfK 252-3).

Obr. 2: Ostrov, Palác princů, půdorys přízemí, asi 90. léta 17. století. Lázeň Její knížecí Jasnosti kněžny se nacházela v místnosti č. 10, lázeň Jeho knížecí Jasnosti knížete, známá později jako Dianina lázeň, je na plánu vyznačena v místnosti č. 35, realizována a nalezena nakonec byla v místnosti č. 38. S číslem 34 pod schody vyznačen „s prominutím záchod Jeho knížecí Jasnosti knížete“. Sousední místnost č. 37 měl být předpokoj a místnosti č. 39 a 40 komora a pokoj k užívání knížete.

Obr. 3: Ostrov, Palác princů, zaměření přízemí (Jurica a. s., 2008), Dianina lázeň se nachází v místnosti č. 1.13.

mohutnými čtverhrannými věžicemi, zastřešenými původně cibulovitými skružovými střechami. Ve střední ose jižního křídla vedlo ze zahrady do paláce mohutné dvouramenné reprezentační schodiště s balustrádou a plastikami na vrcholu. Fasáda byla tektonicky pročleněna pomocí pilastřů, na věžích s uplatněním vysokého pilastrového řádu. Základní plochy fasády pokrývalo, jak již bylo řečeno, iluzivně malované cihelné zdivo. To je možné ještě dnes spatřit pod opadávajícími omítkami. Po narození dědiců, bádenských princů, byl zámek nazýván také Palácem princů. Stavbu prováděl dvorní bádenský stavitel Johann Sockh, který se již před tím podílel jako polír Kryštofa Dientzenhofera a později i Gulia Broggia na stavbě Lauenburského zámku a posléze byl realizátorem i dalších zámeckých staveb v Ostrově. Na stavebních plánech a celkovém rozvrhu budovy se zřejmě podílel významný francouzský zahradní architekt Jean Trehet a italský architekt Domenico Egidio Rossi. Stejně jako exteriér, byl honosný i interiér paláce. Na výzdobě pracovali italský štukátér Domenico Salize, pražští štukatéři Johann Peter Palliari a Johann Spatz, a dvorní malíři Paul Manni a Lazar Maria Sanguinetti.

Podle historických zpráv se měla v Paláci princů nacházet tzv. Dianina lázeň. Její název byl odvozen od nástrojních maleb s motivem bohyně Diany. Dlouhou dobu se spekulovalo, zda tato proslulá lázeň vůbec existovala.

Již stavebněhistorický průzkum v roce 2008 identifikoval prostor, kde by se mohla slavná lázeň nacházet.¹⁾ V jedné z místností v přízemí se na klenbě skrze vrstvy nátěrů rýsovaly ryté kontury starší výmalby, což signalizovalo existenci nástrojních maleb, kterou posléze restaurátorský průzkum odhalil. V rámci operativní dokumentace zpracovávané při současných stavebních úpravách objektu, byla po odstranění podlahy nalezena i samotná lázeň.²⁾ Její pozůstatky byly následně odkryty při archeologickém výzkumu Krajského muzea Karlovy Vary, vedeném Mgr. Jiřím Klsákem.³⁾

POPIS NÁLEZU

Lázeň Jeho Jasnosti knížete, markraběte, se nacházela v přízemí, vlevo od vstupu do zahrady. Jedná se o obdélnou místnost s valenou klenbou se dvěma páry výsečí, na šířku jedné okenní osy. V rozsahu celé místnosti byl proveden zahřebený bazén pod úroveň stávajícího okolního terénu. Obvod bazénu byl obezděný cihelným zdivem tvořícím okraj široký zhruba 45 cm. Vnitřní prostor bazénu ve dvou výškových úrovních má rozměry 545 × 212 cm. Do mělké části bazénu se vstupovalo po schůdkách dvěma protilehlými vstupy v jižní části, a to ze západu a z východu, v průhledu enfilády (dnešní vstup do místnosti ze severní průběžné chodby je jednoznačně pozdější). Schůdky původně sestávaly ze

Obr. 4: Ostrov, Palác princů, Dianina lázeň, celkový pohled od jihu (foto L. Zeman, 2010).

tří stupňů vyskládaných z cihel, opřených symetricky na obou stranách do bočních nízkých zídek. Později byly tyto vstupy druhotně upravovány při navyšování podlah. Na přední, mělčí část hlubokou dnes 70 cm (původně 100–108 cm), navazovala hlubší část pro ponoření, jejíž výška obvodové zídky dosahovala 130 cm. Celý prostor bazénu byl obložen deltskými dlaždicemi, jimiž byly obloženy nejen boky bazénku, ale i schody a podlaha. Výšku bazénu v hlubší části dokládá dochované torzo deltské dlaždice ve vodorovné poloze v severozápadním rohu místnosti, které pochází s největší pravděpodobností z obvodového okraje bazénu.

Spodní části konstrukce bazénu byly provedeny velice promyšleně. Na izolační vrstvy jílu, mocné až 10 cm, byla položena cihelná dlažba s maltovým vyrovnáním, která pak byla pokryta kaolínovou vrstvou silnou 3–4 cm, na kterou se osazovaly samotné dlaždice. Vrstva kaolínové izolace byla zřejmě položena pouze na vodorovných plochách, nalezena byla ale jen v mělčí části bazénu. V hlubší části bazénu se již nedochovala. V cihelné dlažbě hlubší části se objevil úzký, zhruba 7 cm široký a 7 cm hluboký kanálek, odvádějící vodu zpod mělčí části ven z objektu. Výškový rozdíl mezi mělčí a hlubší částí činil zhruba 21–22 cm. Předěl výškově rozdílných částí kryla jednoduchá cihelná zídka, ovšem bez provázanosti do bočních obvodových zdí. V násypce bylo nalezeno torzo balustry, ovšem není zřejmé, zda balustra pocházela z vrcholového krytí dělicí zídky, nebo z jiných zaniklých objektů zámecké zahrady. V souladu s analogickými příklady zapuštěných bazénků si však

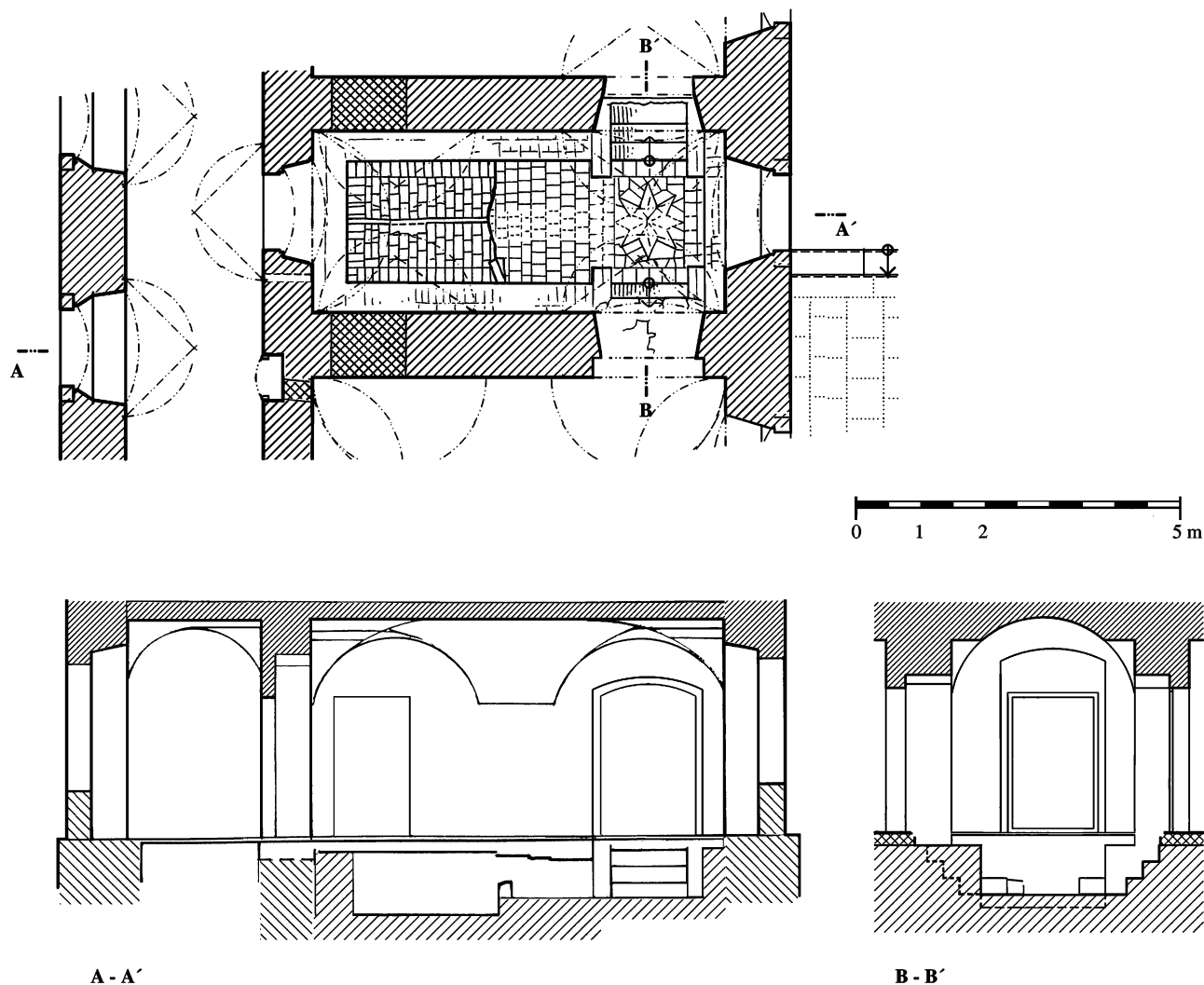

Obr. 5: Ostrov, Palác princů, Dianina lázeň, celkový pohled od severu z chodby (foto L. Zeman, 2010).

ukončení zídky balustrádou lze představit. Podle otisků zachovaných v kaolínovém podkladu byly dlaždice vyskládány pravidelně v pravoúhlé osnově, s průběžnými spárami na šířku a na klasickou vazbu v hloubkové ose. Celý prostor se tak zdál být daleko širší, než ve skutečnosti byl. Obvod podlahy mělčí části u vstupů byl lemován jednou řadou dlaždiček, ale střed plochy byl podle otisků dekorován velkou osmicípou hvězdou, která byla vyskládána buď z majoliky (fajáns) nebo z mramoru.

Vzorky materiálu, ve kterém na dně mělčí části bazénu byly otisky dlaždic, byly předány do Technologické laboratoře Národního památkového ústavu, ústředního pracoviště k provedení materiálového chemického rozboru v laboratoři rentgenové difrakce na Vysoké škole chemicko-technologické v Praze. Ze zatím provedených analýz vyplývá, že vzorek obsahuje jako hlavní složku kaolinit a v malém množství sílu a kalcit. Vzhledem k tomu, že jsou v této kaolinitické hmotě otisky dlaždic, je velmi pravděpodobné, že byl kaolinit použit jako kontaktní materiál pro přichycení dlaždic. Jak došlo k tomu, že se kaolín ve vodě nerozpavoval a nevymýval, se zatím nepodařilo zjistit.⁴⁾ V současné době probíhá rozbor výchozí suroviny se zjištěním, odkud byl tento materiál (hornina s vysokým obsahem kaolinitu) pro tuto dosud málo známou technologii vytěžen. V relativní blízkosti stavby, na Karlovarsku, se nalézají významná ložiska velmi čistého a kvalitního kaolínu.

Dochovaly se i podstatné zbytky obložení bazénu z glazovaných keramických obkladů. Jsou sice značně poškozené

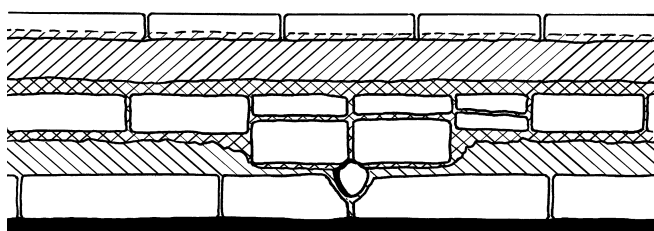
Obr. 6: Ostrov, Palác princů, Dianina lázeň, zaměření bazénu (Jurica a.s., doplnil L. Zeman, 2010).

a rozlámané, lze z nich ale vyčíst jejich podobu charakteristickou pro delftskou keramiku. Jednalo se o bílé dlaždice o rozměru 20×20 cm s kobaltově modrou kresbou pod průhlednou, transparentní krycí glazurou. Svými motivy s větrnými mlýny a postavami rybářů zřetelně vychází z holandských vzorů. Použitím námětů chrámku a věží s odstupňovanými střechami již čerpá i z orientálních čínských a japonských vzorů (chinoiserie, japonerie). Vzhledem k tomu, že dlaždice jsou malované ručně, tak žádné nenesou stejný motiv.

V severozápadním koutu směrem do chodby byl nalezen druhotně zazděný otvor (19×8 cm) procházející zdí, který zřejmě sloužil k odvětrávání prostoru lázně. Částečně zasahoval i do obvodové zídky bazénu. V západní stěně místnosti je zřetelná zazdívka (150 cm široká) původního topného zařízení. Prostor lázně byl vytápěn kachlovými kamny stojícími v sousední západní místnosti, jejichž boční stěna prostupovala a lícovala s příčkou mezi oběma místnostmi. Kamna, obsluhovaná klasicky z chodby, tak v prostoru lázně nikterak nepřekážela. Dosud se zde zachoval vyzděný práh z cihel, na kterém kamna stála. Přímou naproti ve východní stěně se vyrýsovala obdobná zazdívka. Vzhledem k tomu, že se za východní stěnou nacházela komora, lze předpokládat, že tento otvor mohl sloužit pro nalévání tep-

lé vody, která se mohla ohřívat na topném zařízení, umístěném právě v této komoře, do bazénu. Až na větší otvor po topeništi se zde ale nic víc nedochovalo.

Prostor lázně byl završen nástropní malbou na valené klenbě. Tato malba byla ještě v roce 1923 odkrytá, jejím námětem je podle dobové fotodokumentace Dianina koupel.⁵⁾ Jednalo se o figurální fresku kombinující postavy a malované architektonické rámce. Ve vrcholovém zrcadle lemovaném iluzivním rámem byla zobrazena klasická scéna koupající se Diany, kterou zakrývá nymfa a na pozadí prchající Aktaión, jemuž na hlavě vyrazilo paroží, pronásledovaný svým loveckým psem. Ve spodní části klenby seděly nymfy přidržující iluzivní kartuše, v jejichž polích byly jemně naznačeny, na způsob reliéfní gemy, antikizující postavy božstev. Rozvrh malby a obrysy rámců a postav byly napřed záměrně ještě do vlhké omítky vyryty a teprve poté byly vymalovány. Tím došlo k větší plastičnosti iluzivně namalovaných prvků. Nástropní malba v lázni tak byla provedena stejným způsobem, jako iluzivní výmalba ve Velkém letohrádku v zámecké zahradě a freska Vraždění nevinů v kapli sv. Floriána v Posvátném okrsku ostrovske piaristické koleje, na kterých se rovněž podíleli italsí mistři Lazzaro Maria Sanguinetti a Paolo Manni.

0 1 10 20 25 cm

LEGENDA :

Obr. 7: Ostrov, Palác princů, Dianina lázeň, souvrství technologického provedení podlahy lázně (kresba a foto L. Zeman, 2010).

HISTORICKÁ VÝCHODISKA A SOUVISLOSTI

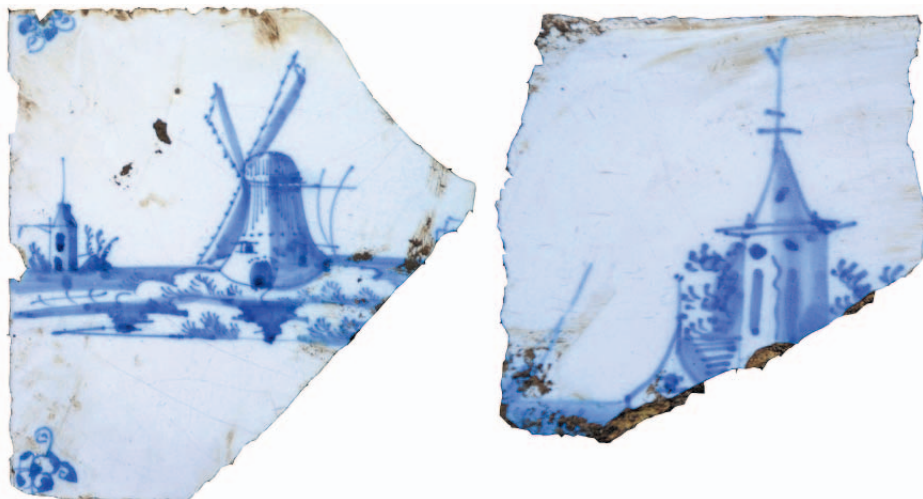
Podle výše uvedených zjištění, po odkrytí pozůstatků bazénu, se tedy jednalo o klasickou očištnou lázeň exkluzivního charakteru. I když víme, že si markraběnka Sibylla Augusta, manželka Ludwiga Wilhelma Bádenského, nechávala přivážet do Ostrova minerální vodu z nedalekých Karlových Varů, nepředpokládáme, že by zde probíhal lázeňský provoz v minerálních koupelích. V otázce datace prostoru můžeme předpokládat, že knížecí lázeň byla dokončena v roce 1695 spolu s celou stavbou Bádenského zámku – Paláce princů. Delftské dlaždice byly objednány v době výstavby objektu v Hamburku. Z archivních pramenů se dozvídáme, že se dokončení lázně Jeho knížecí Jasnosti knížete zdrželo, neboť z Hamburku nepřišly objednané „majolikové kachle“ včas.⁶⁾ Stejně tak se zdrželo budování lázně Její knížecí Jasnosti kněžny, která se nacházela v dnes již neexistujícím křídle paláce. Ta ještě před dokončením musela být prohloubena a upravena, aby neprosakovala voda. I v tomto případě se čekalo na dodání „majolikových cihel“, pálených kachlů, a obě lázně tak mohly být úplně dokončeny až na jaře, zřejmě roku 1695.⁷⁾ Zpráva, že se nedo-

Obr. 8: Ostrov, Palác princů, Dianina lázeň, pohled na mělčí část, pod kontrolním blokem archeologické sondy (střední kříž) se rýsuje otisk dlažby ve tvaru hvězdy (foto L. Zeman, 2010).

stává ani mramoru na dlažbu, nám napovídá, že se k dekorování středu lázni velkou hvězdí mohlo s velkou pravděpodobností použít právě mramorových desek. K oběma lázním přináležely i záchody. Přestože byly zasunuty pod točité schody do patra paláce, byly opatřeny mramorovou dlažbou a rovněž mramorovým sedátkem. Ačkoliv byly pod objektem zřízeny kanály pro přívod vody do zámecké zahrady, nebyly využity pro odpad ze záchodů a ty zůstávaly stále suché. Pro služebnictvo, které mělo odnášet použité nádoby zpod mramorového sedátka, byl zřízen samostatný vstup pod schodišťovým tělesem.

Bazén dochované lázně byl tedy podle archivních zpráv s jistotou obložen již v době výstavby objektu. Zůstává otázkou, zda nalezený bazén s mělčí a hlubší úrovní dna, vznikl v jedné fázi, nebo je výsledkem pozdějších úprav. Nálezy poškozených dlaždic pod jílovou izolací dna a ve spárách na bocích u dna hlubší části bazénu připouštějí možnost starší a mladší fáze.⁸⁾ Vzhledem k tomu, že lze po definitivním přesídlení bádenského dvora do Bádenska v roce 1705 předpokládat určité zakonzervování objektu bez dalších rozsáhlejších a nákladnějších úprav, tomu tak ale nenasvědčuje. Palác již napříště nesloužil pro příjemný život

Obr. 9: Ostrov, Palác princů, Dianina lázeň, delftské kachle nalezené při archeologickém výzkumu (foto L. Zeman, 2010).

a reprezentaci, ale pouze pro příležitostný pobyt markrabat bádenských na svých statcích v Čechách. K úpravě bazény lázně došlo až později.

Dne 14. září 1795 propukl v Ostrově velký požár, při kterém byl postižen vedle městských domů, radnice, kostela a fary i zámecký areál. A tehdy byla spolu s celým Pa-

Obr. 10: Ostrov, Palác princů, Dianina lázeň, nástropní freska s nymfami a koupající se Dianou, foto 1923 (Kronika města Ostrova).

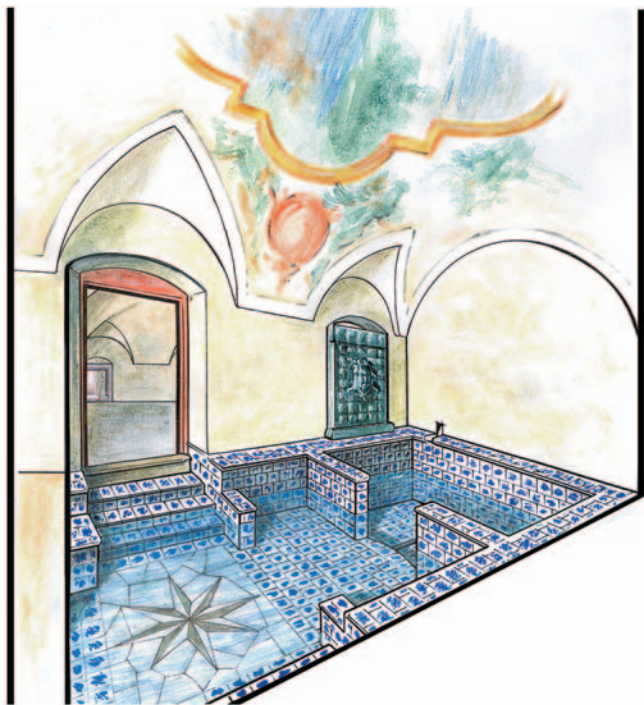
lácem princů poškozena rovněž Dianina lázeň. Bádenský zámek, označovaný po požáru za zříceninu, byl navrhován k úplnému odstranění. Nakonec bylo rozhodnuto strhnout jen jeho delší křídlo, které bylo ve velmi špatném stavu a zbytek paláce byl pouze provizorně zajištěn. Dokončení opravy poškozeného zámku bylo provedeno v roce 1809. Západní křídlo bylo ale definitivně odstraněno až v roce 1853. Část štítové stěny po odstraněném křídle byla upravena v duchu raného historismu v souznění s celkovým barokním charakterem objektu, věže byly ale zastřešeny jen provizorními stanovými střechami. Prostory paláce pak sloužily pouze jako skladiště. Poté, co lázeň přestala plnit své účely, byl obvodový okraj bazény z části ubourán a snížen pro vložení celistvé podlahy. Tehdy byl zřízen i samostatný vstup do místnosti z prostoru chodby. Přesto ale zřejmě nezaniklo povědomí, že se pod podlahou ukrývají cenné artefakty. Počátkem 20. století byl prostor bývalé knížecí lázně opětovně otevřen a delftské kachle obkladu bazény byly vylámány pro nové použití. Následně byly odvezeny do zámku Orth u Gmundenu, kde měly být znovu použity.⁹⁾ Tím lázeň v Paláci princů v Ostrově definitivně přestala existovat. Odstraněním obkladových dlaždic, jak se nyní ukázalo, ale zcela úplně nezanikla.

CELKOVÉ ZHODNOCENÍ NÁLEZU

Hygienická péče o tělo, jak zdůrazňuje Ludmila Dufková ve své předmluvě katalogu k výstavě „Osobní hygiena na šlechtických sídlech“, byla omezena v obecném měřítku až do 18. století na minimum, což platilo pro všechny sociální vrstvy, tedy i pro aristokracii. Příležitostné mytí těla či jen rukou a obličejů, se dělo zpravidla u toaletního stolu, který byl součástí ložnice. Koupání se provádělo v přenosných dřevěných kádích nebo plechových vanách.¹⁰⁾

Změna v tradičním chápání hygieny probíhala v první fázi ve šlechtickém prostředí. Jako jednu z prvních soukro-

mých vznosných koupelen, přímo lázeň, si nechal vybudovat na svém zámku ve Fontaineblau roku 1532 francouzský král František I. V přízemí, pod Františkovou galerií, se nacházelo luxusně vybavené lázeňské apartmá o sedmi místnostech. Hlavním prostorem apartmá byla místnost s rozměrným zapuštěným bazénem v centrální pozici, do kterého se vstupovalo po schůdcích. Na tuto místnost s lázní navazovaly další tři pokoje pro odpočinek. Stěny zdobily vzácné malby, fresky a štuková výzdoba.¹¹⁾ Ve Fontaineblau měl být zřejmě postaven i zahradní letohrádek, který měl obsahovat také lázeň. V šesté, nikdy nepublikované knize Sebastiana Serlia z roku 1545, se zachoval nere realizovaný návrh pavilonu označovaný pro svou koupelnu často jako lázeňská budo-

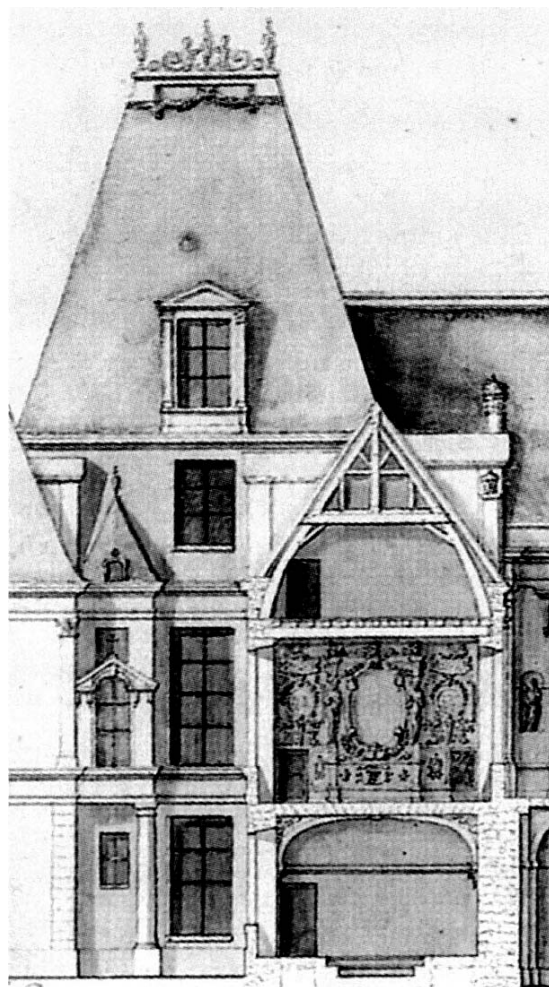
Obr. 11: Ostrov, Palác princů, Dianina lázeň, ideální rekonstrukce původního stavu (kresba L. Zeman).

va – „Paviliglione al costume di Franza“. Nad kvadratickým přízemím měla vyrůstat ve středu osmiboká nástavba zastřešená kupolí. Všechny strany oktagonu prolamovaly otevřené arkády a horní terasa měla být zřejmě pochozí. Objekt tak byl zamýšlen jako vyhlídkový Belveder. V přízemí měl být do středu vsazen kruhový bazén s fontánou a stěny měly být prolamovány nikami na způsob grott. Kolem středového prostoru obíhala soustava drobnějších kruhových a oválných místností, z nichž některé měly sloužit přímo lázeňským účelům – především sauna a dvě místnosti k převlékání a odpočinku. Podlaha vytápěná formou hypocaustu, toskánské sloupky v rozích měly sloužit jako komíny lázeňského provozu. Navržený objekt byl kombinací grottové lázně s vyhlídkovým pavilónem.¹²⁾ Jak podotýká Stefan Borchardt, měl objekt svou dispozicí i centrální nástavbou s kupolí upomínat na římské lázeňské tradice zprostředkované tureckými lázněmi. Serlio tak vytvořil nový stavební typ, který se stal později velmi oblíbeným vzorem pro zahradní architekturu manýrismu a baroka.

Obdobná stavba, jakou navrhl Serlio pro Fontaineblau, byla realizována kolem roku 1642 pro Julia Jindřicha, vévodu sasko-lauenburského v zámecké zahradě v Ostrově. Velký letohrádek v centru manýristické zahrady byl centrální čtverhrannou stavbou se vstupy ze všech stran, s pochozí terasou a osmibokým pavilónovým nástavcem. Ukončen byl báňovitou střechou s lucernou. V interiéru se uprostřed nacházela fontána, jejíž jednotlivé pramínky směřovaly na jakýsi stůl s lavicemi. V patře byl zřízen ochoz s arkádami. Stavba ovšem byla vybudována kompletně ze dřeva, a tak nepřečkala různé přírodní pohromy. I druhý letohrádek, postavený na místě starého letohrádku, zřejmě podle návrhu pražského stavitele Abrahama Leuthnera, v letech 1673–1679 pro vévodu Julia Františka Sasko-Lauenburského, byl centrální, symetricky řešenou stavbou se čtyřmi středními vstupy a s altánovým nástavcem druhého patra.

Střed dispozice tvoří ústřední hala, otevřená průhledem do patra. Přízemí je řešeno na půdorysu osmiúhelníku, v rozích s kašnami v grottách. Koupelové apartmá zde však není doloženo. Podobně nechal postavit Stanislaw H. Lubomirski v letech 1683–1689 u zámku Ujazdów u Varšavy pavilón zvaný *Hyppokrene*, polsky *Łazienka*. Pavilón na čtvercovém půdorysu obsahoval ve svém středu velký sál se čtyřmi grottami v rozích a s pramenem v centru, v postranním traktu se pak nacházel koupelový pokoj s dvěma kovovými vanami. Voda sem byla vedena dřevěným vodovodem a zahřívána v předpokoji, kde také byla uchovávána teplá voda ve velkém rezervoáru.¹³⁾ Samostatný lázeňský dům si například nechal v roce 1577 postavit vedle svého zámku Reinbek Johann Adolf, vévoda Šlesvicko-Holštýnský. Roku 1607 zde vznikla prádelna vybavená v patře kromě obývacího pokoje místností ke koupání s kachlovými kamny, kotlem a lavičkami. Jeho manželka, vévodkyně Augusta, nechala pak po smrti svého manžela přestavět v roce 1633 zahradní letohrádek z roku 1617 na vzhledně lázeňský dům s holandskými dlaždicemi. Inspirací jí zřejmě byl počín jejího otce, dánského krále Frederika II., který nechal postavit již v 60. letech 16. století vedle zámku Frederiksborg, zámeckou lázeň v zahradním letohrádku.

Budování soukromých lázní a koupelen v šlechtických rezidencích bylo ale až do 17. století stále chápáno jako

Obr. 12: Fontaineblau, Francie, lázeň Františka I. (repro z: C. Bischoff, *Fürstliche Badegemächer des 16. und 17. Jahrhunderts*, in: S. Grötz - U. Guecke, *Balnea. Architekturgeschichte des Bades*. Marburg 2006, s. 55).

Obr. 13: Nymphenburg u Mnichova, Německo, lázeňský dům Badenbad, pohled do interiéru s bazénem (repro z: C. Bischoff, Fürstliche Badegemächer des 16. und 17. Jahrhunderts, in: S. Grötz - U. Quecke, Balnea. Architekturgeschichte des Bades, Marburg 2006, s. 177).

něco zvláštního, jako svého druhu rarita. Z těchto hledisek je odhalení pozůstatků barokní lázně v Paláci princů významným nálezem, který posouvá význam paláce, Bádenského zámku v Ostrově, daleko výš, než se doposud soudilo. Takového velké lázně, jako byla nalezena v Ostrově, se realizovaly především na královských stavbách. Král Slunce, Ludvík XIV., nechal v roce 1680 vybudovat pro Madame de Montespan luxusní lázeňské apartmá ve Versailles.¹⁴⁾ Lázeňské apartmá sestávalo nejčastěji ze dvou místností, z předsíně, kde byla kamna s rezervoárem ohřáté vody, a vlastní lázně s vanami. Lázeňské apartmá mohlo sloužit buď jako vodní, či jako parní lázeň ve funkci francouzské *étuve* i *baignoirs*.¹⁵⁾ Markrabě bádenský Ludwig Wilhelm patřil k vysoce postaveným říšským knížatům, byl úspěšným vojevůdcem v boji proti Turkům (odtud přízvisko „Türkenlouis“) a měl vysoké osobní ambice. Ve své době dokonce aspiroval, po smrti polského krále Jana Sobieského (1696), na polský královský trůn. Markrabě Ludwig Wilhelm měl také osobní kontakty s Paříží, kde se v roce 1655 narodil a kde mu byl kmotrem sám francouzský král Ludvík XIV. Budováním své rezidence v Ostrově, později i v bádenském Rastattu, se chtěl vyrovnat pařížskému i vídeňskému dvorskému prostředí, o čemž vypovídá jak samotná honosnost staveb, tak i nákladná a luxusní výbava interiéru s módními lázeňskými apartmány.

Jedinečné je rovněž vlastní technické řešení lázeňských koupelen v ostrovské rezidenci. Používání jílových směsí k zajištění prostoru, kde se nachází voda, je běžnou záleži-

stostí. Použití kaolínu k lepšímu zabezpečení proti pronikající vlhkosti a k osazení obkladů je však unikátním a výtečným využitím kvalitních místních zdrojů. Navíc daleko dříve, než vznikly první manufaktury na porcelán v kraji, které tento materiál velmi dobře využily (a využívají dodnes). Uplatnění obkladu z delftských dlaždic navazovalo na tehdy nejmodernější vzory holandské a francouzské architektury. Lázeň v Ostrově tak má po typologické stránce zapuštěním bazénu své kořeny v Itálii a Francii, a svým obkladem až v Holandsku, kde se v 70. a 80. letech 17. století s oblibou podle oranžsko-braniborské kněžny budovaly přepychové porcelánové kabinety.¹⁶⁾ V okolí Delftu se v 17. a 18. století rozvinula výroba majolikových kachlí a dlaždic převážně s modrým dekorem. Svého vrcholu dosáhla delftská fajáns v letech 1670–1790. Asi nejskvělejší ukázkou obkladu lázně takovýmito dlaždicemi je Badenbad v zahradě zámku Nymphenburg u Mnichova, vybudovaný pro kurfiřta Maxmiliána Emanuela II. Bavorského dvorním architektem Josephem Effnerem v letech 1718 až 1722. V jižním křídle budovy je umístěna lázeň – velký kvadratický bazén zapuštěný do suterénu, obložený holandskými dlaždičkami, kolem něj obíhal vyhlídkový ochoz. Bazén byl tak hluboký, že se v něm dalo i plavat. Lázeňské apartmá doplňovala předsíň, šatna a kabinet, v patře se pak nacházela ložnice k odpočinku po koupeli. Lázeňský provoz probíhal podle tureckých zvyklostí – nejprve studená lázeň, poté přišla teplá lázeň, plavání a nakonec odpočinek. Badenbad byl ve své době značně proslulý a stal se i zdrojem pro další šlechtické rezidence, jako byl Bonn, Kassel nebo Schwetzingen.

Obr. 14: Rastatt, zámek Favorite, Německo, pohled do středního sálu s obkladem z delftských dlaždic. (foto L. Zeman, 2009)

Stejně tak byl obložen holandskými dlaždicemi i ústřední sál v letním sídle markraběnky Sibylly Augusty v zámku Favorite u Rastattu (1710–1712), který vycházel z celkové kompozice Velkého letohrádku v Ostrově. Sibylla Augusta milovala nadevše svůj rodný Ostrov a po přesídlení do Bádenska tam vybudovala řadu staveb ve stejném duchu jako v Ostrově, aby jí její domov připomínaly. Obložení sálu majolikovými dlaždicemi s modrým dekorem holandského typu nepochybně reflektovalo právě lázeňské apartmány v Bádenském zámku, Paláci princů v Ostrově. Podobně tak zřejmě jednala na svých statcích i starší sestra Sibylly Augusty, velkovévodkyně toskánská Anna Marie Františka, rozená vévodkyně sasko-lauenburská. V nedávné době byla archivními prameny doložena lázeň, kterou si nechala vybudovat na svém oblíbeném sídle v Ploskovicích.¹⁷⁾ Do dnešních dnů se ovšem zdejší lázeň nedochovala. Pozoruhodným akcentem je ovšem srovnání zdlažby v centrálním prostoru grotty hlavní zámecké budovy v Ploskovicích.¹⁸⁾ Někdy mezi lety 1719–1722 byla v grottách se skvostrnými fontánami vyskládána z mramorových dílců soustředná osmihrotá hvězdice. Stejná forma hvězdice dekorovala podle otisku v kaolínovém podkladu i dlažbu měličí části Dianiny lázně v Ostrově. Na klenbě v ploskovicích grottách se navíc nacházejí malby s motivy odvozenými z delftské kameniny. I když tamní prostor neměl žádné lázeňské či koupelové funkce, přesto je zajímavé, že vodní prvek fontán byl zdůrazněn iluzí delftských dlaždic.

Podobná lázeň jako v Ostrově byla nalezena v roce 1993 v prostorách zámku Neuenburg ve Freyburgu v Sasku-Anhaltsku. Pochází zřejmě z let 1707–1708 a stejně jako ve Fontaineblau byla řešena jako centrální zapuštěný čtvercový bazének. Prostor byl vytápěn pomocí krbu. K lázni přináležela předsíň, šatna a komora s kotlem pro ohřev vody. Voda byla vedena olověným potrubím a podlaha byla pokryta alabastrovými deskami.¹⁹⁾ Dianina lázeň s plastikou Aktaióna se nacházela rovněž v lázeňském areálu v Kuksu (1692–1695).²⁰⁾

Francouzské či holandské prvky byly často zprostředkovávány vídeňským prostředím. Těsné služební napojení markraběte Ludwiga Wilhelma k Vídni také přinášelo kontakty s předními umělci a architekty té doby, o čemž svědčí i zaangažování významného žáka zahradní školy Le Nôtra, francouzského architekta Jeana Treheta, který byl snad, jak se ukázalo z archivních účtů, navrhujícím projektantem objektu Bádenského zámku, Paláce princů v Ostrově.²¹⁾ Zda i jemu můžeme přičíst vybudování výjimečných lázeňských apartmá v paláci, ovšem přesně nevíme. Z výše uvedených souvislostí se však zdá, že patrně ano.

Lázeň v Ostrově je svým architektonickým řešením plně srovnatelná jak s lázní francouzského krále Františka I. ve Fontaineblau, tak i s lázní Badenburg kurfiřta Maxmiliána Emanuela II. Bavorského v zámeckém komplexu Nymphenburg u Mnichova. Oproti bavorskému Badenburgu je ovšem ostrovská Dianina lázeň ještě starší. Je tak zároveň nejstarší zachovanou zámeckou lázní v českých zemích. Odborné veřejnosti známá zámecká lázeň v Drahenicích je zřejmě až pozdně barokní a zastupuje druhý typ koupelového apartmá s lázní v grottě.²²⁾ Zapuštěný bazének nepochybně ještě barokní lázně byl nedávno objeven i v severním křídle jezuitské koleje v Kutné Hoře (stavba severního křídla Jezuitské koleje v Kutné Hoře pochází z let 1666–1678).²³⁾

Obr. 15: Ploskovice, detail dlažby s hvězdici ve střední grottě (foto L. Zeman, 2010).

Nález barokního bazénu, pozůstatků knížecí a markraběcí lázně v Paláci princů v Ostrově, je tedy nálezem unikátním. Navíc je zde zachována původní fresková výmalba, pocházející z doby výstavby lázně, tvořící s ní funkční a ideový celek. Jde skutečně o mimořádnou záležitost, raritu překračující jak hranice zdejšího regionu, tak území střední Evropy.

Príspevek byl zpracován v rámci institucionálního úkolu vědy a výzkumu NPÚ č. 21301 „Vědecký výzkum a aplikace metod operativního zpracování stavebněhistorických a umělecko-historických průzkumů prováděných při obnově kulturních památek a nemovitostí v památkově chráněných územích“.

POZNÁMKY

- 1) M. Patrný – L. Zeman – P. Zahradník – P. Macek, Ostrov, okres Karlovy Vary – zámek, stavebněhistorický průzkum. Praha – Ostrov 2008.
- 2) L. Zeman, Nálezořá zpráva OPD Ostrov, Palác princů, Ostrov 2009 až 2010.
- 3) J. Klsák – J. Tajer, Předběžná zpráva ze záchranného archeologického výzkumu Paláce princů v Ostrově, Karlovy Vary 8. června 2010.
- 4) Ostrov, Palác princů, Dianina lázeň, analýza materiálu, podklad pro restaurátorskou zprávu, Protokol Technické laboratoře NPÚ ÚP, Bc. Zuzana Huzýčková, 10. 8. 2010; Příloha analýzy Ing. Richard Pažout PhD., Laboratoř rentgenové difrakce, Vysoká škola chemicko-technologická v Praze, Praha 13. 7. 2010.
- 5) L. Zeman (ed.), Dějiny města Ostrova. Ostrov 2001, s. 117, 126.
- 6) Archivní rešerši k dějinám objektu provedl PhDr. Pavel Zahradník, in: M. Patrný – L. Zeman – P. Zahradník – P. Macek, o. c. v pozn. 1, s. 26.
- 7) Ibidem, s. 25.
- 8) J. Klsák – J. Tajer, o. c. v pozn. 3, s. 2.
- 9) A. Gnirs, Topographie der historischen und kunstgeschichtlichen Denkmale in dem Bezirke Karlsbad [Prag 1933]. München 1996, s. 139.
- 10) L. Dufková, Osobní hygiena na šlechtických sídlech. Brno 2003, s. 5.
- 11) C. Bischoff, Fürstliche Badegemächer des 16. und 17. Jahrhunderts. Von der Funktion zur Repräsentation, in: S. Grötz – U. Quecke, Balnea. Architekturgeschichte des Bades. Marburg 2006, s. 55.
- 12) S. Borchardt, „Der schöne Stil der Alten“, in: S. Grötz – U. Quecke, o. c. v pozn. 11, s. 33–36.
- 13) A. Kwaśniewski, Higiena a technika. Ewolucja urządzeń i instalacji higieniczno-sanitarnych w nowożytniej rezydencji wiejskiej XVI–XIX. wieku na tle przemian kulturowych, in: Sborník 7, 2009, s. 50–51.
- 14) C. Bischoff, o. c. v pozn. 11, s. 51–54.

- 15) A. Kwaśniewski, o. c. v pozn. 13, s. 49.
- 16) C. Bischoff, o. c. v pozn. 11, s. 61.
- 17) Za tuto informaci děkuji Ing. Petru Mackovi, Ph. D.
- 18) P. Macek – P. Zahradník, Barokní architekt a stavitel Václav Špaček, Průzkumy památek IX, č. 2, 2003, s. 1 a 110.
- 19) <http://www.schloss-neuenburg.de>
- 20) Věc P. Preiss, Boje s dvouhlavou saní. Praha 1981, s. 150.
- 21) P. Zahradník, in: M. Patrný – L. Zeman – P. Zahradník – P. Macek, o. c. v pozn. 1, s. 30–31.
- 22) P. Macek, Zámecká lázeň v Drahenicích, Průzkumy památek IV, č. 1, 1996, s. 96–100.
- 23) J. Záhorka, „Bazén“ v severním křídle jezuitské koleje v Kutné Hoře, in: Dějiny staveb 2010 (v tisku).

DAS DIANA-BAD IM PALAST DER PRINZEN IN OSTROV

In Ostrov (Schlackenwerth, Bez. Karlovy Vary [Karlsbad]) in Westböhmen befindet sich ein mit Unrecht außerachtgelassenes, sehr interessantes Schlossareal. Es besteht aus dem alten Schlik-, dem vorderen Lauenburg- und dem in den Schlosspark vortretenden Badischen Schloss, dem sogen. Palast der Prinzen. Den Ausbau des Gartenflügels des Schlosses begann Julius Franz Herzog von Sachsen-Lauenburg 1685. Infolge seines plötzlichen Todes am 30. September 1689 wurden die Arbeiten für eine kurze Zeit stillgelegt. Erst nach der Hochzeit der Herrschaftserbin Sibylla Augusta mit Ludwig Wilhelm Markgrafen von Baden ging man die Arbeiten wieder an. Da Baden damals während der Pfälzischen Erbkrankheiten von den Franzosen besetzt war, entschied der Markgraf Ludwig Wilhelm seinen Hof und die Residenz in Ostrov zu errichten. Das neue Badische Schloss enthielt drei Flügel, mit dem eigentlichen Lauenburg-Schloss war es mittels eingeschossigen Verbindungsgangs verbunden. Mit Rücksicht zum abfallenden Gelände war das Palastgebäude an der Ostseite eingeschossig, an der Süd- und Westseite zweigeschossig. Die Flügelenden schlossen gewaltige viereckige Mauertürme mit Lehrgerüst-Zwiebeldächern ab. In der Mittelachse der Südfassade verband eine gewaltige zweiarmige Treppe das Schlosspalais mit dem Garten. Die Fassade war mit dem illusionistisch gemalten Rohziegelmauerwerk bedeckt.

Den Bau des Badischen Schlosses führte der badische Hofbaumeister Johann Sockh, der sich schon vormals als Polier unter Christoph Dientzenhofer und später Giulio Broggio am Bau des Lauenburg-Schlusses beteiligt hatte und dann auch weitere Schlossbauten in Ostrov führte. An den Bauplänen und der Gesamtanlage des Gebäudes beteiligten sich wohl der bedeutende Gartenarchitekt Jean Trehet und der italienische Architekt Domenico Egidio Rossi. Ebenfalls wie das Äußere war auch das Schlossinnere aufwändig. Der welsche Stuckateur Domenico Salize, Prager Stuckateure Johann Peter Palliari und Johann Spatz und die Hofmaler Paul Manni und Lazar Maria Sanguinetti sind die mit der Dekoration der Schlossinterieure Verbundenen Namen.

Im Erdgeschoss links von dem Garteneingang wurde im Rahmen der Operativdokumentierung bei den laufenden Baueingriffen im Objekt ein großes Bad gefunden. Seine Reste wurden nachfolgend bei der archäologischen Forschung freigelegt. Im Ausmaß des ganzen Raums befand sich ein eingesenktes Becken mit dem ungefähr 45 cm breiten Ziegelrand. Sein Innenraum mit abgestuftem Boden in zwei Tiefen misst 545 × 212 cm. In den seichteren Beckenteil führten die Stufen vom zwei gegenüberliegenden Eingängen. An den seichteren, z. Z. 70 cm (ursprünglich 100–108 cm) tiefen Vorderteil schloss sich der tiefere Teil als Tauchbad an, dessen Umfassungsmauer die Höhe von 130 cm erreichte. Das ganze Becken samt den Treppen und dem Fußboden war mit Delfter Fayence-Fliesen verkleidet. Auf die bis 10 cm starken Lettenisolierungsschichten legte man die Ziegelpflasterung mit Mörtelausgleich, darüber 3–4 cm starke Kaolinschicht unter den alleinigen Fliesen. Im Ziegelpflaster des tieferen Teils erschien ein schmaler, ca. 7 cm breiter und 7 cm tiefer kleiner Kanal für die Wasserableitung von unter dem seichteren Teil hervor. Der Umriss des Fußbodens des seichteren Teils bei den Eingängen war mit einer Fliesenarchitektur umrahmt, die Mitte der Fläche dekorierte ein großer, entweder aus Majolika (Fayence) oder Marmor zusammengesetzter Achtzackenstern. Die Besetzung bildeten weiße Fliesen 20 × 20 cm mit kobaltblauer Bemalung unter der transparenten

Deckglasur. Mit ihren Windmühl- und Fischergestaltenmotiven kommen sie offenbar aus den holländischen Mustern heraus. Die Anwendung der Motive von Tempeln und Türmen mit abgestuften Dächern schöpft schon auch aus den orientalen chinesischen und japanischen Vorbild. Der Baderaum wurde mittels eines Kachelofens dessen Seitenwand durch eine Trennwand zwischen beiden Räumen hindurchging aus dem Nebenraum geheizt. Gleich gegenüber fand man eine vermauerte Öffnung, durch die man hat das, mit der Heizanlage in der Nebenkammer erwärmte Wasser in das Becken gießen können. Der Baderaum war mit dem Tonnengewölbe mit dem Deckengemälde des bekannten Bades der Göttin Diana abgeschlossen.

Das exklusive Fürstenbad war 1695 zusammen mit dem ganzen Bau des Badischen Schlosses – Palastes der Prinzen – vollendet worden. Mit dem ganzen Palast der Prinzen wurde das Diana-Bad am 14. September 1795 von einem Brand beschädigt. Am Anfang des 20. Jahrhunderts entfernte man die Delft-Fliesen vom Becken des ehemaligen fürstlichen Bades um sie im Schloss Orth bei Gmunden wiederzuverwenden.

Die jüngst erfolgte Freilegung der Reste nach dem Diana-Bad im Palast der Prinzen in Ostrov ist ein unikaler Fund. Das Schlackenwerther Bad mit seiner architektonischen Lösung ist voll vergleichbar sowie mit dem Bade des französischen Königs Franz I. in Fontainebleau, als auch mit der Badenburg des Kurfürsten Emmanuel II. v. Bayern im Schlosskomplex Nymphenburg bei München. Gegen dem Nymphenburger Bad ist das Diana-Bad in Ostrov noch älter. Zugleich ist es auch das älteste erhaltene Schlossbad in böhmischen Ländern.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Ostrov (Schlackenwerth, Bez. Karlovy Vary [Karlsbad]), Palast der Prinzen, Kupferstichmappe (*Vue En Perspective de la Residence & de tous les appartements du JARDIN de SLACKENWERTH Situé dans le Royaume de Pohême appartenant à Son Altesse Serenissime Madame la Margrave de Baaden Baaden / dessiné par Jean Michele Sockh Ingenieur Ao 1715 – Generalandesarch. Karlsruhe HJK 252-3*).

Abb. 2: Ostrov, Palast der Prinzen. Erdgeschossgrundriss, wohl 1690er Jahre. Das Bad Ihrer Durchlaucht der Fürstin befand sich im Raum 10, jenes Seiner Durchlaucht des Fürsten, später als Diana-Bad bekannt, ist auf dem Plan im Raum 35 eingezeichnet, verwirklicht und gefunden im Raum 38. Unter Nr. 34 unterhalb der Treppe ist „mit Verzeihung Abort Seiner fürstl. Durchlaucht des Fürsten“. Der Nachbarraum Nr. 37 soll Vorzimmer und Räume 39 und 40 Kammer und Zimmer zur Verwendung des Fürsten gewesen sein.

Abb. 3: Ostrov, Palast der Prinzen. Erdgeschoss (Aufnahme Jurica A. G., 2008).

Abb. 4: Ostrov, Palast der Prinzen. Diana-Bad, Gesamtansicht von Süden (Foto L. Zeman, 2010).

Abb. 5: Ostrov, Palast der Prinzen. Diana-Bad, Gesamtblick von Norden aus dem Flur hin (Foto L. Zeman, 2010).

Abb. 6: Ostrov, Palast der Prinzen. Diana-Bad, Aufnahme des Beckens (L. Zeman, 2010).

Abb. 7: Ostrov, Palast der Prinzen. Diana-Bad, Schichtenfolge der technologischen Ausführung des Badfußbodens (Zeichnung und Foto L. Zeman, 2010).

Abb. 8: Ostrov, Palast der Prinzen. Diana-Bad, seichter Teil des Beckens, unter dem Prüfblock der unberührten Schichtenfolge im Rahmen der archäologischen Sonde (Mittelkreuz) zeigt sich der sternförmige Pflasterabdruck (Foto L. Zeman, 2010).

Abb. 9: Ostrov, Palast der Prinzen. Diana-Bad, die bei der archäologischen Grabung gefundenen Delfter Fliesen (Foto L. Zeman, 2010).

Abb. 10: Ostrov, Palast der Prinzen. Diana-Bad, Deckengemälde mit Nymphen und badender Diana, Foto 1923 (Chronik der Stadt Schlackenwerth).

Abb. 11: Ostrov, Palast der Prinzen. Diana-Bad, Idealrekonstruktion der ursprünglichen Situation (Zeichnung L. Zeman).

Abb. 12: Fontainebleau, Frankreich. Bad Königs Franz I. Repro aus: C. Bischoff, Fürstliche Badegemächer des 16. und 17. Jahrhunderts, in: S. Grötz - U. Quecke, *Balnea. Architekturgeschichte des Bades*, Marburg 2006, s. 55

Abb. 13: Nymphenburg b. München, Deutschland. Die Badenburg, Innenraum mit dem Becken. Repro aus: C. Bischoff, Fürstliche Badegemächer des 16. und 17. Jahrhunderts, in: S. Grötz - U. Quecke, *Balnea. Architekturgeschichte des Bades*, Marburg 2006, s. 177

Abb. 14: Rastatt, Schloss Favorite. Mittelsaal, Innenraum, mit Delfter Fliesen verkleidet. (Foto L. Zeman, 2010)

Abb. 15: Ploskovic (Ploschkowitz, Bez. Litoměřice [Leitmeritz], Kreis Ústí n. L. [Aussig]), Mitteltrotte. Sternförmiges Pflasterdetail (Foto L. Zeman, 2010).

(Übersetzung J. Noll)